

Føroyski mentunarpallurin

Nakrar hugleiðingar um bókmentir og samfelag í samband við fyrilestur um skaldskapin hjá Heðin Brú

Meðan tú mangar aðrastaðnis hevur eina rættlaga gamla traditión fyri bókmentaumælum og bókmentateoretiskum tjaki, finst einki samsvarandi í Føroyum. Ein av orsökunum til henda mangul ella hesa ómegd er, at málið er so ungt. Sum vit vita, er Janus Djurhuus tann fyrsti, sum skrivur yrkingar, ið eru ætlaðar at lesast fyrst og fremst og ikki eru skrivaðar til ávisløg; tær koma fyrst í hesari öldini. Fyrsta føroyska skaldsøgan er »Bábels-tornið« eftir Regin í Lið í 1909, tann næsta er »Beinta« eftir H.A. Djurhuus frá 1927, og tann triðja er »Lognbrá« hjá Heðini Brú, sum kemur í 1930 (H.M. Ejdesgaard var farin undir at skriva »Hitt ævinliga gonguverkið« og fyrsta brotið stóð í Varðanum nr. 6 frá 1926, men hon kom ikki út sum skaldsøga fyrr enn í 1953).

Sum vit siggja eru føroyskar bókmentir eitt ógvuliga ungt fyrirbrigdi — um vit ikki rokna kvæðiini við — og hetta setur sjálvandi mark fyri eini bókmentateoretiskari traditión. Men tað er ikki bert av hesi orsök, at henda traditión manglar.

Ein onnur grund er, at Føroyar eru eitt so lítið samfelag, har øll næstan kenna øll. Tá ið tú skalt víðgera eitt listaverk, verður tað ofta torført at halda listamannin uttanfyri: hvat fer hesin at siga, næstu ferð eg hitti hann? o.s.fr. Hugsanir av hesum slag eru næstan ikki til at sleppa undan í einum litlum samfelagi, har ein ógvuliga stórir partur av teim, sum fáast við list og mentan oftani eru saman, og tær føra í flestu foru við sær, at tú letur vera við at koma við atfinningum. Tað sum vónandi skuldi verða ein gevandi kritikur verður til markleyst rók tlla tvælt av slagnum: vøkur bók, liggur væl í hondini, o.l.kn.

Hetta slagi av ummælum hongur ikki bert saman við, at ummælarin kennur hövundan, men eisini saman við tí, at meginpátturin av teimum sum ummæla ikki eru rættlaga før fyri at gera

tað, og tí uttan fyrilit rósa øllum.

Hetta førir okkum fram til mangulin uppá eitt samsvarandi føroyskt málamboð, orsakað av at alt sum varð skrivað í Føroyum: í fleiri hundráð ár, varð skrivað á danskum. Hetta hevur ført við sær, at føroyskt er eitt ótrúliga livandi »objekt-mál«, t.v.s. hevur nógv orð fyrri t.d. kei, bryggju, lending, atlogupláss, o.s.fr. orð sum vóru neyðug í tí dagliga arbeiðinum, men hinvegin er málið ógvuliga fátækt, tá ið tað viðvíkur »abstraktum« tað finnst einki orð fyri hugtøk. Tað ger tað mangan torført at gera eina skrivliga sundurgreining av einum bókmentaverki, tí tann skrivandi hevur ilt við at finna tey røttu orðini. Enasti møguleikin er at brúka kend fremmandar-ord ella metaforar, t.v.s. orðamyndir frá objekt-málinum.

Eitt afturat spælir inn í hesum sambandi, og tað er tann ólukkuliga trúgv, sum nógvir føroyingar hava havt og lutvis hava, at tað sum verður skrivað í Føroyum ikki kann sammetast við tað, sum verður skrivað í Føroyum ikki kann sammetast við tað, sum verður skrivað aðrastaðnis. Orsøkin til hetta er helst undirkúgningin gjøgnum öldir, tað sum fyrrverandi studentaskúlaeigari Erik Petersen skirdi: trælalyndið.

Men líka so ofta snarar henda minnilutakenslan 180° og verður til tjóðskaparliga chauvinismu, tjóðskapargabb: alt sum kemur uttanfrá er óbrúkligt ella skaðiligt. Hetta seinasta kenna vit t.d. frá nýggja formanninum í Varðanum, sum í sambandi við føðingardagin hjá Heðini Brú segði:

»Flestu av okkara skrivandi fólku eru ávirkað av tí fremmanda umráði, har tey hava lært og livað, meðan Heðin Brú, tó at hann hevur verið mong ár upp í slag í Danmark og lært, er so púra óspiltur, at hann dagin í dag kundi komið úr roykstovuini ella undan neystunum í Skálavíð við síni talu og fram-burði. — Harvið hevur hann vist aftaná komandi

skrivihugaðum, at vit hava ikki fyrri neyðini at leita burtur í aðrar mentanir til at fáa føroyskt tilfar til skrivning og lestur. Heldur eiga tey at kanna og dyrka tað tilfar, sum ørgryn timer av her hjá okkum, og soleiðis gera hugaheimin meira heimligan og føroyskan«.

I samrøðu eg hevði við Heðin Brú nevni hann ymsar norrønar bókmentir, sum hava havt tyding og endar: »Heimsbókmentir hava týtt nógv fyrri meg, eitt nú teir stóru russararnir fyrst og fremst, og so meira meira«, og hann nevni aðrastaðnis, hvussu nógv hann hevur fingið burturúr at vera uttanlands.

Báðar reaktiónirnar: tað at einki føroyskt hevur nakað vírið, og hin sum Varðaformaðurin stendur fyrri — og sum annars er nýtt met í heimføðisligum hugsunnarhætti — eru tvær síður av sama kompleksi (minnilutakompleksi).

Eftir minum tykki eru hesi fimm samantengdu punkt ein frágreiðing uppá, ella boð uppá eina frágreiðing, hvi tað næstan einki finst av bókmentaviðgerðum á føroyskum: málið er ungt, bókmentirnar eru ungar, tað litla samfelagi, einki abstrakt mál og tann mentunarliga minnilutakenslan, sum ikki enn er hovin.

Arbeidsháttur

Tá ið tú fert undir at kortleggja og finna aðaltættir í útlendskum skaldskapi, finnst næstan altíð bókmentateoretisk greinir og ritgerðir, sum kannarin kann royna at vera í lutfalli til ella sammata seg við. Sjálvt um tað kanska einki er skrivað um akkuráð tann rithövund, sum tú vilt eftirkanna, so vil skaldskapurin altíð hoyra til eina traditión, ella vera í andstöðu til eina traditión, sum kannarin so kann brúka sum stóði. Skaldskapurin vil altíð, á ein ella annan hátt, skriva seg inn í ein bókmentalgan ella samfelagsligan samhang, sum

undir øllum umstøðum er lutvis greiður.

Men sum nevnt finst einki av hesum á føroyskum, og Heðin Brú hevur brotið upp úr nýggjum bæði á tí málsliga og á tí bókmentalgan økinum, og akkuráð stóðan hjá honum sum undangongumaður í føroyskari prosa, gerð arbeiðið hjá kannaranum torført: hvar skal hann seta sjøtul á, og hvar skal hann enda? Skaldskapur hongur undir øngum umstøðum í leysari luft, men hvussu finnur tú fram til samanhangin og kortleggur hann?

Eftir minum tykki finst bert ein møguleiki, og tað er at eftirkanna skaldskapin hjá einum hövunda bók fyrri bók, við ópinleika og forvitni sum grundreglu. Tú kanst ikki frammanundan leggja teg fastan á ein ávisan arbeiðshátt ella sýnsvinkul, uttan athetta á einum so ónortnum øki sum føroyskum bókmentum kemur at tykjast sum neyðtøka ella ein prokrustessons, har skaldskapurin uttan fyrilit verður kroystur.

Tú kanst ikki bert sita við tinni egnu mynd av veruleikanum og so samanlikna ta hjá yrkjaranum við hesa og finna út av, hvar hon sampakkar og hvar hon ikki ger tað. Tað má leggjast dentur á medvitnið hjá yrkjaranum, og, har tað er gjørligt, brúka ta ætlan hesin hevur havt, sum inngongd til eina fatan av listaverkinum. Hetta kann vera við til at forða fyrri, at tú uttan fyrilit kroystir eina fatan av umheimi og list niður yvir yrkjaran, sum ikki botnar í veruleikanum. Hinvegin kanst tú heldur ikki nýta t.d. tað sum yrkjarin sigur, sum eina óvikandi fatanarrátt undir eftirkanning av hansara skaldskapi. Sundurgreining má mennast í einum dialektiskum samanspæli millum nakrar grundreglur, sum granskarin leggur fram, og so teir spurningar, sum tey eftirkannaðu listaverkini seta.

I einum føri sum skaldskapinum hjá Heðini Brú, verður ikki brúkt nokur heildarløysn, ikki nakar

I bókini »Leikum fagurt« (1963) er at finna domi um sjálvsensur ella sensur eftir trýsti skrivar Jógvan Isaksen í greinini

sundurgreiningarháttur, sum hevur gildið fyrri øll listaverk, men ein sum serliga lagar seg til henda skaldskap, og sum er eitt sindur ymiskur frá bók til bók. Ein tilkur arbeiðsháttur er syntetiserandi t.v.s. tað verður brúkt teknikkur og arbeiðslag frá ymiskum (bókmenta) SKÚLUM!

Bókmentir og samfelag

At fata søguna hjá bókmentum sum hvilandi í sær sjálvari, sum eina autonoma søgu er meiningseyst, hóast hetta mangan verður roynt. Tað sigur sjálvandi ikki, at tað er hópseyst at fáast við bókmenta-søgu, men at tú mást royna at skilja hennara søgu í samanhang við hinari søguni. Uppgávan — tá ið tú arbeiðir bókmenta-søguliga — verður um somu tíð at halda fast í evninuæm og at lata vera við at avbyrgja tað, at steingja tað inni. At tað er samanhangur millum tey sosialu grundkorini í eini tíð, og so tær hugsjónir og tær bókmentir sum koma fram er eyðvitað. Spurningurin er, hvussu stjórir er samanhangurin?

Hetta er sjálvandi ilt at avgera, og sjálvt um bókmentir á ein hátt spegla tað samfelag tað eru skrivaðar til, so er tað ikki nokur beinleiðis ella einföld spegling. Til tað eru samfelagsviðurskiptini alt ov flokt, og nógvir tættir gera seg galdandi: sosialar og figgjarligar

broyingar, politisk viðurskipti, reimingar innan borgaraskapi, viðtøkur í trúnaði, morali og list, sum standa í móttöðu til teir nýggju hövundarnar, o.s.fr.

Svenski bókmentamáðurin Gunnar Ahlström sigur, at sjálvandi er tað ikki nokur mekanisk spegling sum fer fram, men ein sínámillumávirkan millum samfelag og bókmentir. Hinvegin er tað, bert at siga »sínámillumávirkan« so alment, at tað er líka við at vera einkisigandi!

Kendu orðini hjá Marx: »Tað er ikki tað menniskjalsliga medvitnið, sum avger teirra veran, men óvugt, teirra samfelagsliga veran, sum avger teirra medvit« skulu ikki fastast sum ein ontologisk útsøgn. Medvitnið hevur sína rót í tí ávísu sosiala samanhanginum menniskjuni royna seg í og er samstundis ein skapandi partur av hesum. Medvitnið er ikki eitt halahang sum speglandi rennur aftaná tí sjálvstöðugu menningini. Tað er orsök-avleiðingar viðurskipti hermillum, eitt viðurskipti sum hevur árin báðar vegir.

Men tað Marx vil siga er, at samfelagsliga veran hevur primat (t.v.s. ber munin) yvir medvitnum.

Ungarski heimspekingurin og bókmentamáðurin Georg Lukács (1885-1971) sammetir viðurskipti millum gerandisdag, visund og list, sum viðurskipti millum eina hövuðsa (sum er gerandisdagurin) og tvær hjaðar

Framhald á síðu 12